

Kur'ân'da Tek Ümmet/امة واحدة Kavramının Anlam ve Sınırları

- Meaning and Limits of the Concept of One Umma /امة واحدة in the Quran-

Ahmet KÜÇÜK*

Atf/Citation: Küçük, Ahmet. "Kur'ân'da Tek Ümmet/امة واحدة Kavramının Anlam ve Sınırları / Meaning and Limits of the Concept of One Umma /امة واحدة in the Quran". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, (Bahar 2020-1): 339-368.

Öz:

Ümmet kavramı Kur'ân'da çok sıkça kullanılan zivücûh/çok anlamlı kavramlardan biridir. Tek ümmet ifadesi de bu çerçevede kullanılan terimlerden biridir. Bu araştırmanın amaçlarından biri, Kur'ân'da farklı bağlamlarda gerek Mekki, gerekse Medenî sûrelerde zikredilen tek ümmet ifadesinin geldiği nüzûl sürecinde neleri karşıladığını tespit edip kavramın anlam alanını belirlemeye çalışmaktır. Dokuz ayette kullanılan bu ifade etrafında oluşan tartışmaları, tartışmanın taraflarını ve bu meyanda ortaya konulan düşünceleri bir makale hacmi içerisinde değerlendirmek çalışmanın bir diğer amacıdır. Tek ümmet ifadesinin tarihsel süreçte kazandığı anlam alanından hareketle bugünkü muhtemel karşılıkları üzerinde durmak, bunların olabilirliği ve sürdürülebilirliği üzerinde bir fikir ortaya koyabilmek çalışmanın nihai amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Ümmet, Tek Ümmet.

Abstract:

The concept of umma is one of the multiple-meaning concepts used in the Quran very frequently. The expression of one umma is also among the terms used in this frame work. One of the purposes of this study is to determine what the expression of one umma, which is mentioned in both Mekki and Medeni suras in the Quran in different context, meet in the nuzul process and to establish the meaning of the concept. The study also aims to assess the discussions formed around this expression which is used in nine versicles, the parties of discussion sand the thoughts presented in this respect, with in the body of a paper. Based on the meaning earned by the expression of one umma

* Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, ahmetkucuk@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7544-7099.

with in the historical process; the study ultimately aims to discuss possible equivalents of the expression in the present day and to reveal an opinion about their feasibility and sustainability.

Key words: Quran, Interpretation/Tafsir, Umma, One Umma.

1. GİRİŞ

Hiz. Kur'ân'da topluluk anlamı baskın olsa da zaman, nesil/kuşak, insanların etrafında toplandığı şey/kişi, gaye, din gibi manalarda da kullanılan ümmet kavramı Kur'ân'ın temel kavramlarından biridir. Bu kavramla birlikte zikredilen *tek ümmet/أمة واحدة* fadesinin farklı bağlamlarda Kur'ân'da 9 ayette geçtiği görülmektedir. Bu ayetlerde tek ümmet kavramıyla kastedilenin ne olduğu merak konusudur. Çalışmamız bu merakı gidermeyi amaçlamaktadır.

Makalenin sınırları dikkate alınarak tek ümmet kullanımının içerisinde geçtiği bütün ayetler bağlamlarıyla birlikte ve ayetlerin nüzûl zamanları dikkate alınarak değerlendirilip tek ümmet ifadesinin anlam alanı belirlenmeye çalışılmıştır. “*İnsanlar başlangıçta tek ümmetti...*” ayetinde kastedilenin ne olduğu, hangi hususta tek ümmet oldukları, tek ümmet oldukları dönemin ne zamana denk geldiği sorularına cevap aranmış ve bu hususlardaki tartışmalar hakkında bilgi verilmiştir. İlk dönem müfessirlerinden başlayarak modern dönem tefsirlerine de bakılarak görüşler nakledilmiş ve bunlardan gerekli çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. “*Allah dileyseydi bütün insanları tek ümmet yapardı...*” şeklindeki ayetlerle kastın ne olduğu, tek ümmet yapmamasının hikmeti bağlamında tek ümmet imtihan ilişkisi kurulmuştur. Dinlere ait şeriatların/hukuk sistemlerinin farklılığıyla hayatın bütün alanlarında tevhide merkeze alan ve tek ümmeti öngören vahiy arasındaki insicama işaret edilmiştir. Dünyevîleşmenin yoğun bir şekilde yaşandığı günümüzde dünyanın kadir ve kıymetinin neye tekabül ettiğini açıklayan, dünyaya bakış açısında temel paradigmayı değiştiren bir ayet olarak “*eğer insanlar küfür üzere tek ümmet olmayacak olsalardı kafirlerin evelerinin tavanlarını ve merdivenlerini altın ve gümüşten yapardım...*” şeklindeki ayetin nasıl güncellenebileceği üzerinde durulacaktır.

Bu konu başlığıyla herhangi bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu açıdan makale müstakil olarak *tek ümmet/أمة واحدة* başlığı adıyla orijinallik arz etmektedir. Ancak benzer başlıklar altında makale ve kitap içi bölüm şeklinde çalışmalar mevcuttur. Bilal Sambur'un “*Medine Vesikasının Özgürlük ve Çoğulculuk Açısından Tahlili*”, Şaban Öz'ün “*Kabileden Ümmet'e Müslüman Arap Ulusunun Doğuşunda Alt Yapı Hazırlıkları*”, Cafer Acar'ın “*Mekke'den Medine'ye Toplumsal Vahdet Bağlamında Hiz. Peygamber'in Farklı İnanç Gruplarıyla “Tek Ümmet” Çabası*” bunlardan bir kaçıdır.

2. KUR'ÂN'DA TEK BİR ÜMMET/أمة واحدة KAVRAMININ ANLAM VE SINIRLARI

2.1. Tek Bir Ümmet/أمة واحدة Kavramının Anlam Alanı

2.1.1. Ümmet Kavramı

Değişik türlerden topluluk adı olarak kullanılan ümmet sözcüğü¹ öne çıkmak ve bir maksada yönelmek gibi anlamlara gelen “*emme*” fiilinden müştak, tek bir lafız olup birçok mana taşıyan bir kelimedir. Çoğulu *ümme/nesil*, *kuşak*², insan topluluğu,³ kişinin kavmi, din, sünnet, millet, yol, zaman, yön/yüz, yöneliş, itaat,⁴ peygamberlere izafe edilen topluluklar⁵ gibi birbirinden farklı manalarda kullanılmaktadır. Sözcüğün aynı kökten gelen ve kendisine tabi olunan kişi/nesne anlamındaki *imam* kelimesiyle de bir anlam ilişkisi söz konusudur.⁶ Ümmet kelimesi aynı zamanda anne/valide, babanın mukabili, öz, asıl manasında *ümme* lafzıyla da alakalıdır.⁷ Her iki lafızla da iç içe bir kullanımı olan bu sözcük geniş bir anlam alanına sahip olmakla birlikte zaman, topluluk ve etrafında toplanılan kişi/şey şeklindeki bu üç anlam daha fazla kullanılmakta ve öne çıkmaktadır.

Ümmet sözcüğü; kavramsal olarak ister kendi iradeleri isterse bir zorunluluk sonucu aynı yer, aynı zaman, aynı din ve aynı gayeyi taşıyan veyahut da aynı peygambere izâfe edilen topluluk şeklinde tanımlanmıştır.⁸ Bu sözcük,

¹ Muhammed bin Ahmed el-Ezherî el-Herevî Ebu Mansûr, *Tehzîbü'l-Luğa*, (Beyrut, Daru'l-İhyâ, 1422/2001), 15/ 454-457; Seyyid Muhammed Murtadâ,ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l Kâmûs*, (Mısır, Matbaatu'l-Hayriyye, 1306), 31/229-230.

² Hüseyin b. Muhammed Rağîp el- İsfahanî, “*el-Müfredât Fi Ğaribi'l-Kur'an*”, (Beyrut, byy. tsz.), 28; Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed bin Ebî Bekir bin Abdulkadir el-Hanefî er-Râzî, *Muhtârû's-Sihah*, thk.Yusuf eş-Şeyh Muhammed, (Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, 1420/1999), 1/22; Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebu'l-Fadl Cemaleddin İbni Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrîkî, *Lisanu'l-Arab*, (Beyrut, DâruSadr, 1414/1993), 12/22, 27.

³ Ebû Bekir Muhammed bin el-Hasan bin Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-Luğa*,thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî, (Beyrut, Daru'l-İlim, 1407/1987), 2/793.

⁴ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 31/230; İbni Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 12/ 27.

⁵ Mecdüddin Muhammed bin Yakup Firûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-Muhît,(Beyrut, byy, 1415/1995), 1391; Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, Keşşâfû Istilâhâtî'l-Funûn, (Beyrut, b.y.y.1996), 1/262.

⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa*, 15/ 457-458; İsfahanî, *Müfredât*, 28; Râzî, *Muhtârû's-Sihah*, 1/22; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 31/243-244; İbniManzûr, *Lisanu'l-Arab*, 12/ 24-26.

⁷ Râzî, *Muhtârû's-Sihah*, 1/22; ; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 31/231; İbniManzûr, *Lisanu'l-Arab*, 12/ 28.

⁸ İsmail bin Hammâd, Cevherî, *Sihah*, (Kahire, b.y.y., 1982), 5/1864, Liebi Hüseyin Ahmed bin Zekerîya İbn Fâris, *Mu'cemü'l-Mekâyîsi'l-Luğa*, thk.Şihabüddin Ebû 'Amr, (Beyrut: Dâru'l-Fikir,1410/1993), 1/27; İsfahanî, *Müfredât*, .27; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/27-28, Tehânevî, *Keş-*

ayrıca etrafında toplanılan bir imamın öncülüğünde disiplinli faaliyet gösteren ve diğer insan grupları üzerinde baskın/etkili olan bir cemaat/topluluk olarak tarif edilmiştir.⁹ Etrafında toplanılan şey bir gaye olabildiği gibi bir kişi de olabilmektedir. Bu kişi bir peygamber olduğunda onun *davet ve icabet ümmetinin* olacağına işaret edilmektedir.¹⁰ Bir gayeye, bir kişiye/peygambere izafe edilen ümmet sözcüğü Allah'a izafe edildiğinde Allah'ın yarattıkları, Allah'ın kulları şeklinde farklı bir anlam kazanmaktadır.¹¹ Bunlarla birlikte zaman, mekan, din vb. hususları bir arada toplayan topluma verilen isim olarak da değerlendirilmiştir.¹² Verilen tanımlarda ümmet lafzının, etrafında toplanılan şeyin/kişinin/peygamberin belirleyici olduğu zaman ve toplumla iç içe, birlikte düşünülen bir anlam çerçevesi ortaya çıkmaktadır.

Ümmet lafzının Kur'ân'daki kullanımı; *"Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi ümmetlerdir..."*¹³ şeklindeki Mekke'de nazil olan bu ayette bir tür/cins topluluğundan¹⁴ başlayıp nüzûl sürecine yayararak gittikçe değer/nitelik yüklenen bir seyir izlemektedir. Altmış dört yerde zikredilen ümmet kavramı, Medine döneminin son evresinde ise şu ifadeler içerisinde yer almaktadır: *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz..."*¹⁵ Ayette *siz insanlık için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz* ifadesindeki ümmet sözcüğüyle Medine'de büyük oranda kurumsallaşmış, nitelikli, kâmil ve ideal bir toplumu inşa etmiş Peygamber ve ona iman edenler kastedilmektedir. Böylece kavramın tedricî bir şekilde gittikçe değer/nitelik yüklenen bir kullanımı olduğu izlenmektedir.

Ümmet kavramının yukarıda verilen sözlük ve ıstılahî anlamları ve Kur'ân'daki kullanımları ışığında asıl konumuz olan tek ümmet sözcüğünün neleri karşıladığı üzerinde durulacaktır.

şâfûl-İstılâhâtî'l-Funûn 1/262; Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Hüseynî, *el-Külliyat*, (Beyrut, by.y.,1993), 176.

⁹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul, Eser Yayıncılık, 1982), 1/508; 6/4270.

¹⁰ Tehânevî, *Keşşâfü İstılâhâtî'l-Funûn*, 1/262; Muhammed Amimü'l-İhsân el-Müceddidî el Bereketî, *et-Ta'rifâtü'l-Fikhiyye*, (Beyrut, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/35.

¹¹ İbni Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 12/ 28.

¹² Tehânevî, *Keşşâfü İstılâhâtî'l-Funûn*, 1/262.

¹³ En'am, 6/38.

¹⁴ Yahya b. Sallâm, *Et-Tesârif*, (Tunus, y.y.,1980), 153; İbn. Kuteybe, Ebi Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, (b.y.,y.y, tsz), 446; Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vilü'l-Kur'ân*, (Beyrut, y.y., 1992), 5/176; Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, *En-Nüketü Ve'l-'Uyûn (Tefsîrü'l-Maverdî)*, (Beyrut,y.y.,tsz), 2/111; Mahmud Ebu'l-Fadl el-Alûsî, *Ruhu'l-Ma'ânî Fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, (Beyrut,y.y.,tsz), 7/143.

¹⁵ Al-i İmrân, 3/110.

2.1.2. Tek Bir Ümmet/أمة واحدة'in Anlamı

Tek ümmet sözcüğü sözlüklerde genelde *aynı din/tek din, tek millet, benzeri olmayan adam* şeklinde anlamlandırılırken;¹⁶ özellikle Mekke toplumunun Muhammed'in (a.s.) davetine itiraz edişlerinin gerekçesi olarak sundukları "Biz babalarımızı bir ümmet üzerinde bulduk..."¹⁷ şeklindeki ayetle Medine döneminde nazil olan ve insanlık tarihine vurgu yapan "İnsanlar (başlangıçta) tek bir ümmetti..."¹⁸ mealindeki ayetler referans alınacaktır. Bu ayetlerle birlikte içerisinde tek ümmet ifadesinin zikredildiği bütün ayetlerin ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi tek ümmet ifadesinin anlam alanını zenginleştirecektir.

3. TEK ÜMMET/أمة واحدة İFADESİNİN KUR'ÂN'DAKİ KULLANIMLARI

Kur'ân'da tek ümmet ifadesi yedisi Mekki, ikisi de Medeni surelerde¹⁹ olmak üzere toplam dokuz yerde zikredilmektedir.²⁰ Nüzûl sürecinin hem mekân hem de zaman boyutuna serpiştirilerek nazil olan bu ayetlerde kullanılan tek ümmet ifadesi kullanıldığı siyak/sibakla birlikte birbirinden farklı hususlara dikkat çekmektedir. Bazı ayetlerde bu ifade, müşriklere tehdit içeren helak bağlamında Allah'ın iradesi ve tek ümmet, bir kısım ayetlerde ise tek olan Allah'a kulluğa çağrı ve tek ümmet, bir ayette küfür, dünyevileşme ve tek ümmet ilişkisi, başka bir ayette farklı şeriatlarla sınanma hususunda imtihan tek ümmet ilişkisi ve nihayet son ayette tek ümmet ifadesi insanlık tarihine atıfta bulunarak dinler açısından tevhide evrensel bir çağrı bağlamında kullanılmıştır.

3.1. Tek Ümmet Kavramı ve Allah'ın İradesi

3.1.1. Tek Ümmet أمة واحدة Kavramı

Ayetlerin nüzûl sırasına göre içerisinde tek ümmet ifadesinin kullanıldığı ilk ayet: "İnsanlar tek bir ümmet idiler; sonra ayrılığa düştüler. Eğer (azabın ertelenmesiyle ilgili olarak) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, ayrılığa düştükleri hususlarda aralarında derhal hüküm verilir (işleri bitirilir)di."²¹ şeklin-

¹⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğâ*, 15/ 455.

¹⁷ Zührûf, 43/22-23.

¹⁸ Bakara, 2/213.

¹⁹ Abdurrahman bin Ebî Bekir Celaleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Kahire, el-Heyetü'l-Mısıyye li'l-Küttâb, 1394/1974), 1/36-72.

²⁰ Muhammed Fuâd Abdalbaki, *El-Mu'cemü'l-Müfehresliel-fâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1990), 80.

²¹ Yunus, 10/19.

dedir. Mekke'nin ilk evrelerinde Mekkeli müşriklere hitaben nazil olan bu ayette insanlıkla kastedilenin tevhit ve risalet zincirinin ilk halkası, ilk insan, ilk peygamber Hz. Adem olduğu, tevhitte/tek ümmetten kopuşun, yani ihtilafın ise Adem'in (a.s.) oğlunun kardeşini öldürmesiyle başladığı zikredilmektedir.²² Adem zamanında insanlık tek ümmet, tek millet/tek din üzere bir araya gelmiş ve tek dine iman etmişlerdi. Putu ve putçuluğu bilmezlerdi, insanlar putçuluğu imandan saparak sonradan edindiler ve böylece tek ümmetten/tek dinden/tevhitte ayrıldılar.²³ Ayet adeta Mekkeli müşriklere tarihsel süreci hatırlatarak onları yeniden başlangıçtaki tek ümmete/tevhide çağırılmaktadır.

Nitekim bazı müfessirler buradaki ayetin Mekkeli müşriklere hitap ettiğini, onların içerisinde Yahudi, Hristiyan ve diğer herhangi bir din mensubunun bulunmadığını, hepsinin putlara tapan şirk üzere tek ümmet olduğunu, Allah (c.c.) Muhammed'i (a.s.) gönderince ihtilafın başladığını, içlerinden bazılarının ona iman edip onu tasdik ederek dinini Allah'a has kıldığını, bazıların ise Muhammed'i tanıdıktan sonra da inat, kibir ve yalanlamalarına devam ettiğini, bir kısmının da şüphe içerisinde kaldığını, diğer bir kısmının da inkar etmemekle birlikte bir görüş de belirtmediği şekliyle Mekkelilerin dört fırkaya ayrıldığını ifade ederek ayetteki ihtilafın bu şekilde anlaşılması gerektiğini zikretmektedirler.²⁴ Ayette geçen söz/kelime ile kast edilenin, Allah'ın onlara azabı erteleyeceğine veya kendilerine tayin edilen ecelleri gelmeden önce onların helak edilmeyeceklerine dair önceden verilmiş bir söz olduğudur. Veyahut da Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiğine dair verilen bir sözdür. İşte bu söz olmamış olsaydı tek ümmetten/tek dinden ayrılışları sebebiyle ve ayrıldıkları anda Allah, hak ehlini kurtarıp, batıl ehlini helak ederek cezalandırır, işlerini hemen bitirirdi.²⁵

Ayetten anlaşıldığı üzere tehdidin sebebi olan ihtilafta maksat tek ümmetten/tevhitte ayrılıştır. Buna rağmen müfessirlerin bir kısmının başlangıçta

²² Ebû Haccâc Mücahid bin Cebr el-Mekkî el Mahzûmî, *Tefsîrû Mücahid*, thk. M. Abdusselam Ebû'n-Nîl, (Mısır, Dârü'l-Fikri'l-İslâmî, t.s.), 1/380.

²³ Ebu'l-Hasan Mukatil bin Süleyman bin Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîrû Mukatil bin Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şahhâte, (Beyrut, Dârü'lhyâi't-Türâs, 1423, 2/232); Taberî, *Cami'u'l-Beyan*, 15/47; Ebû İshâk İbrâhîm bin es-Serîb. *Sehl ez-Zeccâc, Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî, (Beyrut, Alemü'l-Kütüb, 1408/1988), 3/12-13.

²⁴ Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd Ebû'l-Mansûr el-Maturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Basallûm, (Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005), 6/24; Muhammed Reşid bin Ali Raza bin Muhammed Şemsüddin bin Muhammed Bahâuddin bin Monla Ali el Kalemûnî, *Tefsîrû'l-Kur'ân'il-Hakîm*, (Mısır, el-heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeli'l-Kütüb, t.s.), 11/268.

²⁵ Mukatil bin Süleyman, *Tefsîrû Mukatil bin Süleyman*; 2/232; Taberî, *Cami'u'l-Beyan*, 15/47; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, 3/12-13; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ân'il-Azîm*, 4/356; Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 17/229.

insanlığın küfür üzere tek ümmet olduğu şeklindeki yaklaşımına karşı Taberî (ö. 310), insanlığın başlangıçta şirk ve küfür üzere değil iman ve hak din üzere tek ümmet, tek millet olduğunu ifade etmektedir. Şayet insanlık küfür üzere tek ümmet olmuş olsaydı ayette geçen ayrıldılar/اختلفوا sözcüğünün karşılığı insanlığın tek ümmetten/küfürden ayrılıp imana girdiği şeklinde anlaşılırdı ki, bu da aklen mühaldir. Yani ayetin devamındaki ifadelerden Allah'ın tövbe edip iman edenlere azap tehdidinde bulunduğunu anlamak imkansızdır. Kaldı ki Taberî, yukarıda meali verilen ayetin insanlığın başlangıçta tek ümmet/tevhit/iman üzere olduğunu Kur'an'daki en açık delillerinden biri olduğunu zikretmektedir.²⁶

Görülüyor ki, insanlar başlangıçta tek bir ümmetti/ümmeten vâhideten ifadesinden anlaşılmanın ilki; insanların başlangıçta şirk/küfür/dalalet/batıl üzere tek ümmet olduğudur.²⁷ İkincisi ise insanların başlangıçta İslam/haniflik/hak din/tevhid üzere tek ümmet şeklinde varlığıdır.²⁸ Bir diğer görüş de insanların başlangıçta fitrat/özel bir yaratılış/İslâm üzere tek ümmet olarak yaratıldıklarıdır.²⁹ Bu üç farklı görüş sahiplerinin ittifak ettikleri husus ise Allah'ın peygamber göndermeye başlamadan önce insanların fitrat ve hak din üzere tek ümmet olduğudur.³⁰

Birinci görüşe göre, insanlığın yaratılışında var olan bir tanrıya inanma ve bağlanma ihtiyacı onu değişik arayışlara sevk etmiş, bu çerçevede insan birçok farklı varlıklara tanrılık izafe ederek çok tanrıcılık/şirk üzere tek ümmet olarak yaşamıştır. Daha sonra edindiği tanrılar arasında hiyerarşik bir düzen oluşturarak tek tanrılı bir din anlayışına ulaşmıştır. Bu şekildeki bir görüş ilkel den kemale doğru gidişi esas alan tekamülcü bir yaklaşımdır.³¹ Bu görüşü benimseyenler: insanlığın küfürde tek bir ümmet olduğunu kabul etmenin faydasının olabileceğini ileri sürerler. Allah'ın (c.c.) Hz. Peygamber'e (a.s.) dine davet ettiklerinin, bu davete icabet edip dini kabul edecekleri beklentisine girmemesi gerektiğini bildirdiğini ifade ederler. Allah'ın Peygamber'e insanların küfür

²⁶ Taberî, *Cami'u'l-Beyan*, 4/280.

²⁷ Maverdî, *En-Nüketü Ve'l-'Uyûn*, 1/271, II, 428; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/255-256; 2/336; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/373-374, 4/229.

²⁸ Yahya bin Sallâm, *Tefsîrü Yahya bin Sallâm*, 150-151; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 2/346-349; İmam Ebî Caferen-Nahhâs, *Ma'âni'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mekketü'l-Mükerreme, y.y., 1409), 1/159; Maverdî, *En-Nüketü Ve'l-'Uyûn*, 1/271, 2/428; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 255; II, 336; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/372-373, 6/228-229.

²⁹ Maverdî, *En-Nüketü Ve'l-'Uyûn*, 3/467; 4/57; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/374; 4/229-230.

³⁰ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, (Kahire, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1383), 6/370-373.

³¹ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, (İzmir, y.y., 1993), 207.

üzere olduklarını, onların bir kısmında İslâm inancının yeni yeni ortaya çıktığını, dolayısıyla insanların tamamının iman üzere birleşmelerini beklememesi gerektiğini beyan ederek peygamberin bir hayal kırıklığı yaşamasına izin vermediğini belirtirler.³²

İkinci görüş ise insanlığın başlangıçta tek ümmet/tek din üzere olduğu yani Tevhid esasında birleştiği, değişik nedenlerden dolayı süreç içerisinde bu birlik ve bütünlüğün bozulduğu, yozlaşma ve çürüme sonucu birçok şeyin din edinildiği şeklindedir. Buna göre tevhidten şirke doğru yani 'tek' den çokluk ve çeşitliliğe doğru bir gidişin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır ki, bu düşünce sistematığı dinde tekamül fikrini reddetmektedir.³³ Aslında yukarıda meali verilen ayetin bağlamında da Allah katında şefaatlerinin kendilerine fayda vereceğini sanarak Allah ile beraber edindikleri ilahlara ibadet eden Mekke müşrikleri hedef alınmakta, ilahlaştırdıkları varlıkların kendilerine fayda ve zarar veremeyecekleri haber verilmektedir. Ve Allah (c.c.) onlara "De ki: Siz Allah'a göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?"³⁴ şeklinde seslenerek onların yapıp ettiklerinden haberdar olduğunu ve Allah'ın, onların şirk ve küfürlerinden münezzeh olduğunu beyan etmektedir. Bu şirkin önceleri insanlar arasında olmadığını ve bütün insanların bir tek din olan İslâm üzere/tek ümmet olduklarını bildirmektedir.³⁵

Bu görüşü benimseyenler düşüncelerinin doğruluğu hususunda yukarıdakilere ilaveten şu delilleri ileri sürmüşlerdir: Ayetteki, "insanlar, ancak tek ümmeti..." ifadesi onların İslâm ya da küfür üzere tek bir ümmet olmalarını zorunlu kılmaktadır. Yukarıda zikredilen gerekçelerden dolayı onların, küfür üzere tek ümmet olduklarını söylemenin imkansızlığı ortadadır. Geriye onların İslâm üzere tek bir ümmet oldukları görüşü kalmaktadır. İnsanların şu sebeplerden dolayı küfür üzere tek bir ümmet olduklarının söylenmesi mümkün değildir.

1. Allah (c.c.), "Her ümmetten birer şâhid ve seni de onlar üzerine şahid getirdiğimiz zaman, (onların halleri) nice olur?"³⁶ mealindeki ayette mahşer gününde her ümmetten/toplumdan bir şahit getireceğinden bahsetmektedir. Onun getireceği şahitlerin mutlaka mü'min ve âdil olması gerekmektedir. Bu

³² Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 17/229.

³³ Mevdûdî Ebû'l-Ala, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. M. Han Kayani vd. (İstanbul, İnsan Yayınları, 1996), 1/167; Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim*, 209; Sezen, s. 102.

³⁴ Yunus, 10/18.

³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân'il-Azîm*, 4/356.

³⁶ Nisâ, 4/41.

durum tabii olarak yaratılan her ümmet içerisinde müminlerin var olduğu tezi- ni güçlendirmektedir.³⁷ Bir şekilde mü'minlerin yaşadığı toplumda ise insanların küfür üzere tek ümmet olmadıkları anlaşılmaktadır.

2. Yeryüzünün hiçbir zaman Allah'a kulluk eden muvahhitlerden hâli olmadığı doğrultusundaki hadisler ve bu husustaki genel kabul insanların küfür üzere tek ümmet olduğu düşüncesinin imkansızlığını ortaya koymaktadır.

3. Yaratmanın gaye ve hikmetinin Allah'a kulluk olduğu doğrultusundaki ayetler³⁸ dikkate alındığında yeryüzündeki insanların hepsinin bu maksat ve hikmetten uzak ve beri olmalarının aklen de düşünülemezliği için insanların başlangıçta küfür üzere tek ümmet olmadığı anlaşılmaktadır.³⁹

Üçüncü görüş ise, insanlığın başlangıçta bir fitrat üzere yani, "başka bir şeyden taklit edilmemiş özel bir yaratılış"⁴⁰ üzere olduğu ve ilgili ayette geçen⁴¹ insanlarla maksadın ise İslâm fitratı üzere doğan çocuklar olduğudur. Ancak bu çocukların bülûğ çağına kadar İslâm fitratı üzere tek ümmet oldukları, bülûğ yaşından sonra ihtilafa düştükleri şeklinde görüşler de ileri sürülmüştür.⁴² Bir kısım müfessirler ise insanların Hz. Adem'in nübüvvetine kadar ilişkilerini *aklî hukukla/yasalarla* yürüttüğünü iddia etmişlerdir.⁴³ Bu görüşe göre ilk insan olarak yaratılan Hz. Adem'in yaratılışıyla yeryüzünde halife misyonuyla atanıp⁴⁴ nübüvvetle görevlendirilişi arasında belli bir zamanın geçtiği anlaşılmaktadır. Bu süreç zarfında insanlığın aklî yasalarla sevk ve idare edildiği, ancak bu aklî yasaların yaratıcının varlığını ve sıfatlarını kabul etmeyi, ona ibadet edip onun lütuf ve nimetlerine şükür ile meşgul olmayı; zulüm, yalan, cehalet vb. aklen çirkin olan şeylerden kaçınmayı içerdiği zikredilmektedir. Buna göre insanlığın başlangıçta vahiy karşısında bir anlamda nötr vaziyette durduğu ortaya çıkmaktadır. Bu görüşün doğruluğu güzel ve çirkinin belirleyicisi olarak sadece

³⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 17/228-229.

³⁸ Al-i İmrân, 3/191; Sa'd, 38/27; Zariyât, 51/56.

³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 17/229.

⁴⁰ İsmail Çalışkan, *Kur'an'da Din Kavramı*, (Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2002), 114-125.

⁴¹ Yunus, 10/19.

⁴² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbüh*, 3/12; Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Ebî Bekr bin Ferh el-Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, (Kahire, Dâru'l-Küttübi'l-Mısriyye, 1964/1384), 8/322.

⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/ 374; 6/ 229; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara, DİB Yayınları, 2007), 3/93.

⁴⁴ Bkz: İsmail Yakıt, "Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (1994) 21. Yakıt burada جع/cale fiilinin yaratma anlamının değil atanma anlamının esas alınması gerektiğini ifade etmektedir.

aklı esas kabul ettikten sonra kabul edilebilir.⁴⁵ Aksi takdirde doğruluğu en azından tartışmaya açıktır. Aslında ikinci görüşle üçüncü görüş arasında temelde çok ciddi bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Zira bu iki görüş insanlığın başlangıçta küfür ve şirk üzere tek ümmet olmadığı noktasında birleşmektedir.⁴⁶

Bazı müfessirler bu ayette geçen ümmet sözcüğünü sınıf, tür topluluğu şeklinde anlamlandırarak tek ümmetle kastın tek bir topluluk, tek bir sınıf olduğunu belirtmektedirler. Allah'ın (c.c.) sonradan insanlara resul gönderip kitap indirerek onları sıradan topluluk olmaktan çıkarıp diğer varlıklara karşı üstün ve mükerrem kıldığını, her peygamberi içerisinde mü'min ve kafirlerin de bulunduğu kendi kavmine gönderdiğini, bu yüzden yeryüzünün hiçbir zaman nebisiz ve velisiz kalmadığını ifade etmektedirler. Bu ayet aynı zamanda yaratılan diğer varlıkların/toplulukların insanoğlu için ve onun ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaratıldığını bildirmektedir.⁴⁷

Yukarıda zikredilen görüşlerin sahipleri insanların tevhit/İslâm üzere tek ümmet oldukları zaman hususunda farklı görüşler serdetmişlerdir. İbn Abbas (ö. 68/687) ve Mücahid (ö. 104/722) gibi müfessirler insanların Hz. Adem ve onun çocukları zamanında İslâm üzere tek ümmet oldukları Hz. Adem'in iki oğlundan biri kardeşini öldürdüğünde ihtilafa düşüklerini ifade eder.⁴⁸Bazıları ise insanlığın Hz. Nuh zamanına kadar İslâm üzere tek ümmet olduğunu ve bu halin on asır sürdüğünü, sonra Nuh zamanında ihtilâfa düşüldüğünü, bunun üzerine Allah'ın (c.c.) Hz. Nuh'u onlara peygamber olarak gönderdiğini zikretmişlerdir.⁴⁹ Diğer bir grup, Hz. Nuh zamanında, tufan sonrası gemi ehlinin aralarında küfür zuhur edinceye kadar İslâm üzere tek ümmet olduklarını iddia etmişlerdir.⁵⁰ Bir başka grup ise; Hz. İbrahim'in zamanında insanların İslâm üzere tek ümmet olduğunu belirtmişlerdir.⁵¹ Bunlarla birlikte kendilerine peygamber gönderilen her kavmin kafir olduğu düşüncesinden hareketle Adem (a.s.) ile Nuh (a.s.) arasında insanlığın küfür üzere tek ümmet

⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 6/371-373.

⁴⁶ Ebü'l-Kasım Hüseyin bin Muhammed Râğıp el-İsfahânî, *Tefsirü'r-Râğıp el-İsfahânî*, thk. Muhammed Abdulaziz Besyûnî, (Tanta, Külliyyetü'l-Âdâp, 1420/1999), 1/440-441.

⁴⁷ Matûridî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*,2/107.

⁴⁸ Mukatil bin Süleyman, *Tefsîrû Mukatil bin Süleyman*, 2/232; Matûridî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 2/233; 6/25; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/336.

⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 4/275, 279; Zemahşerî, *Keşşâf*, 11/639.

⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 6/371-374; Zemahşerî, *Keşşâf*,11/639-640; Matûridî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*,2/107.

⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*,17/228-229; Maverdî, *En-Nüketü Ve'l-'Uyûn*, 1/271, 2/428

olduğu görüşü de dile getirilmiştir.⁵² Bütün bunlarla birlikte ihtilaf sürecinin Nuh'la (a.s.) başladığı görüşü daha tutarlı gözükmemektedir.⁵³

3.1.2. Allah'ın İradesi ve Tek Ümmet

Allah'ın iradesi derken canlı ve cansız varlık dünyasındaki bütün kategorileri kapsayan alemlerin üzerinde mutlak iradede bahsedilmektedir. Onun Rubûbiyetinin gereği olarak yaratma hususundaki iradesi bir hikmete binaen tecelli etmiş, akıl ve iradeyle donatıp imtihan olgusuna esas olmak üzere⁵⁴ insanoğlunu teklife muhatap kılmış⁵⁵ ve buna mukabil onu yeryüzünde halife misyonuyla teşrif ve taltif etmiştir.⁵⁶ Donanımının gereği olarak insanoğluna özgürlük, inanç ve düşünce tercihi, davranış farkı gibi potansiyel, fitrî olarak bahşedilmiştir.⁵⁷ Yani kendisine irade bahşedilen insanoğlu yapıp ettiklerinden sorumlu tutularak⁵⁸ başıboş yaratılmadığı gibi⁵⁹ Allah da gayesiz, işlevsiz varlıklar yaratmak suretiyle abesle iştiğal etmekten münezzeh kılınmıştır.⁶⁰ Bu irade hürriyeti insanoğlunun doğal olarak tarih içerisinde farklı inanç grupları/ümmelemler oluşturmasını beraberinde getirmiştir.⁶¹ Bu durumu açıklamak üzere Mekki sureler içerisinde yer alan ayet şu şekildedir: *"Rabbim dileseydi, insanları (aynı inanca bağlı) tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir. Zaten onları bunun için yarattı. Rabbinin, "Andolsun ki cehennem hem cinlerden, hem insanlardan (suçlularla) dolduracağım" sözü kesinleşti."*⁶²

Yukarıdaki ayet kendisinden önceki ayetle birlikte değerlendirildiğinde; halkı yeryüzünün ya da insanların ıslahıyla uğraşırken sadece farklı inanç ve düşüncede olduklarından dolayı şehirlerin, ülkelerin, toplumların helak edilmeyeceğine işaret ettiği görülecektir. Şirk ve küfrün ahiretteki cezası daha büyük olmasına rağmen dünyada durum farklıdır. Ma'siyetler/insanın ve eşyanın hak ihlali toplumsal yok oluşa yaklaşıtııcı unsurlardır.⁶³ Bu yüzden ümmetle-

⁵² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbühü*, 1/282-284.

⁵³ Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim*, 217-227.

⁵⁴ Hûd, 11/7; Mülk, 67/2.

⁵⁵ Zariyaât, 51/56.

⁵⁶ Bakara, 2/30.

⁵⁷ İnsan, 76/2-3.

⁵⁸ Enbiya, 21/23.

⁵⁹ Kıyame, 75/36.

⁶⁰ İbrahim, 21/16-17; Sa'd, 38/27.

⁶¹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3/207.

⁶² Hûd, 11/118-119.

⁶³ Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 18/410; Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/114.

rin/toplumların şirk ve küfürle devam edebilecekleri ancak hak ihlali anlamındaki zulümle devam edemeyecekleri anlaşılmaktadır.⁶⁴ Helaki gerektiren bu sebepler tahakkuk etmediği, insanların birbirlerine ve eşyaya karşı doğru dürüst muamelede buldukları sürece helak/toplumsal yok oluş zulmen/haksız bir şekilde gerçekleşmez.⁶⁵ Zira hukukullah'ı ihlal anlamına gelen farklı inançların, şirk ve küfrün cezası ebedî cehennemdir ve bu ahirette tecelli edecektir. İnsanlar şirk ve küfürlerini yani *hukukullah'ı* ihlallerini *hukuku'libâd ve hukuku'l-eşya* alanına yansıttıklarında, yani dinlerini/ümmetlerini insanlarla ve eşyayla ilişkilerinde bir zulüm aracına dönüştürdüklerinde ise ilahî azabın/toplumsal yok oluşun ve cezaî/hukukî müeyyidelerin gündeme gelmesi kaçınılmazdır.⁶⁶ Kur'ân'ın cezalandırma üslûbunda da bir tevhit söz konusudur. Toplumsal yok oluş şeklindeki cezalandırma ile hukukî cezalandırmaya konu olan suçlar aynıdır, ikisi de *hukuku'libâd ve hukuku'l-eşya'nın* ihlali anında söz konusu olmaktadır.⁶⁷

Ayetin öncesiyle/sibakıyla bu şekilde bir ilişkisi kurulmaktadır. Sonraki ayetlerle/siyakıyla ilişkisine bakıldığında ayet; Mekkeli müşrikleri inatlarından dolayı uyarıp Peygamber'i (a.s.) onlara karşı teselli etmektedir. Ayette geçen *şayet Rabbin dileyseydi bütün insanları tek ümmet yapardı* şeklindeki ifade; Allah'ın iradesinin bunu yapmaya kâdir olmasına rağmen bu yönde tecelli etmediğini,⁶⁸ imtihan esprisine binaen hikmeti gereği kafir ve suçlulardan hak edenleri cehenneme doldurma gerekçesi için insanları tek ümmet/tek din üzere yaratmayı farklı kıldığını bildirmektedir. Bütün insanlığı ya dalalet ya da hidayet üzere tek ümmet/tek din, tek millet yapmış olsaydı insanların da iradesiz diğer varlıklardan farkı ve teklifle yükümlü oluşunun anlamı kalmamış olacaktı.⁶⁹ Çünkü teklifin esası insanın irade hürriyetidir.⁷⁰ Bunun için Allah'ın iradesi insanın iradesini yok sayan zorunlu irade doğrultusunda gerçekleşmemiştir. Nitekim başka bir ayette bu durum şu şekilde açıklanmaktadır: *"Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzündeki insanların hepsi iman ederdi."*⁷¹ Ayrıca bütün insanların tek din/ümmet üzere yaratılmaları zorunlu bir iradenin tecellisi olur ki bu da imti-

⁶⁴ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 3/554.

⁶⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 18/410.

⁶⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 18/410.

⁶⁷ Ahmet Küçük, *Kur'ân'da Toplumsal Sınanma*, (İstanbul, Beyan Yayınları, 2007), 347-352.

⁶⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ân'il-Azîm*, 4/361-362.

⁶⁹ Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/114; Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 3/554.

⁷⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/438.

⁷¹ Yunus, 10/99.

hanın tabiatına aykırıdır.⁷² Zira sınanma birden çok seçeneği zorunlu kılmaktadır.

Yukarıda zikredilen Hûd Sûresi 118. Ayetin devamındaki “*Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir*” şeklindeki cümlede süreceği belirtilen ihtilafı kastedilenin; bazı müfessirlere göre rızık ve toplumsal tabaka hususlarındaki farklılığa,⁷³ bazılarının göre de bunlara ilaveten hak ve batıl, mutluluk ve bedbahtlık, başışlanma ve azaba uğrama, birbirini öldürme konusunda birbirine halef olma/kan davası hususlarındaki farklılığa işaret ettiği ifade edilmişse⁷⁴ de ayette asıl kastın din ve inanç hususundaki fark olduğu tercihe şayândır. Yani insanlar hala dinlerinde, inançlarında, görüş ve mezheplerinde farklı tercihlerde bulunmaya devam etmektedirler.⁷⁵ Ayette müstesna tutulan *Rabbinin merhamet ettikleri* ifadesindeki kişilerden maksat ise; peygamberlerin getirdiği dine/ümmete sınımsız yapışıp onlara tâbi olanlardır. Nihayet bunlar risalet ve nübüvvet zincirinin son halkası olan ümmî Peygamber’e (s.a.) tâbi olup, onu tasdik ederek destekleyenlerdir.⁷⁶

Görüldüğü gibi Yunus sûresi 19. ayette geçen “*insanlar (başlangıçta) tek ümmetti...*” şeklindeki ifade ile yukarıda zikredilen “*şayet Rabbin dilesedydi bütün insanları tek ümmet yapardı...*” şeklindeki cümle arasında bir müşkil/çelişki de söz konusu değildir. Zira Mekke’nin ilk dönemlerinde nazil olan birinci ayette insanlığın başlangıçtaki durumu tespit edilirken ikinci ayette ise dinî ihtilafın, farklılıkların sebep ve hikmetleri ortaya konulmaktadır.⁷⁷ Aynı muhtevayı içeren diğer bir ayette ise ilaveten yapılan tercihlerin hesabının sorulacağına vurgu yapılmaktadır; “*Allah dilesedydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduğunuz şeylerden mutlaka sorguya çekileceksiniz.*”⁷⁸ Bu ayette Mekki ayetlerin temel karakteri olan itikadî ilkelere vurgunun yanında imanın toplumsal hayata yansıyan ahlâkî değer şekli öne çıkmaktadır.⁷⁹ Ayet bağlamıyla birlikte değerlendirildiğinde ahlâkî bir değer ve aynı zamanda hukukî bir norm ifade eden yeminlerin imanla ilişkili bir imtihan vesilesi olduğu ortaya çıkmaktadır. İnsanların sahip oldukları güce dayanarak

⁷² Matûridî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, 6/197-198.

⁷³ Kurtûbî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, 9/114; Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadîs*, 3/554.

⁷⁴ Maverdî, *En-Nüketü Ve’l-’Uyûn*, 2/511.

⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ân’il-Azîm*, 4/361-362.

⁷⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ân’il-Azîm*, 4/361-362.

⁷⁷ Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadîs*, 3/554.

⁷⁸ Nahl, 16/93.

⁷⁹ Ahmet Yaman, “Kur’ân’da Yasamanın Arka Planı olarak Ahlâk”, *Kur’ân’da Ahlâkî Değerler Sempozyum*, Konya, 2006, 2.

yeminlerini bozmamaları gerektiği hatırlatılıp bütün yapıp etmelerin hesabının sorulacağı özellikle zikredilmektedir. Allah adına yapılan yeminlerin dünya hayatının süsü ile değiştirilmemesine vurgu yapılmaktadır.⁸⁰ İnsanların farklı ümmetleri/inanç ve davranışları tercih etmelerinin imtihanın gereği olduğu ve hayatın ancak bununla anlam kazanacağı bildirilmekte, yeminlerini ve ahitlerini bozarak insanlara kötü örnek olmayla insanları Allah yolundan alıkoyma arasında bir ilişki kurulmakta⁸¹ böylece kötü örneğin çok ağır bir hesabının olacağına dikkat çekilmektedir.

Benzer içeriğe sahip bir diğer ayette ise başta şehirlerin anası durumunda olan Mekke şehrindeki insanlar olmak üzere bütün insanların dinî tercihleri ile birlikte edindikleri dostlarını da belirledikleri ifade edilmektedir. Yaptıkları sahih tercihlerin rahmetle, sapkın ve batıl tercihlerin ise zulümle ilişkisi şu şekilde ortaya konulmaktadır: “Allah dileseydi, onları (aynı dine mensup) bir tek ümmet yapardı. Fakat O, dilediğini rahmetine sokar. Zalimlerin ise bir dost ve yardımcısı yoktur.”⁸² Ayette insanların imtihanın gereği olarak hür iradeleriyle hareket ettiklerinden dolayı aynı çizgide bulunmadıkları bildirilerek⁸³ Mekkeli müşriklerin takındıkları inkarcı tutumlarına karşı Peygamber (a.s.) ve Mü'minler teselli edilmektedirler.⁸⁴ Zira her ne zaman Mekkeli müşriklere ve onların atalarına hak ve onun açıklayıcısı bir peygamber geldiğinde “Bu bir büyüdür, biz onu kesinlikle inkâr ediyoruz” diyorlardı,⁸⁵ eğer vahiy incekse o da Mekke'nin aristokratlarından Velid b. Muğîre'yi, ya da Tâif'li Urve b. Mesud es-Sekafi'yi kastederek “Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!” diyorlardı.⁸⁶ Peygamberliği, çok sade ve mütevazı bir hayat yaşayan Hz. Peygamber'e yakıştıramıyorlardı. Şayet mutlak irade sahibi Allah (c.c.) dileseydi bütün bu Mekke ehlini Hanif bir Müslüman olarak tek ümmet yapardı. Fakat bir hikmete binaen dileyeni/dilediğini saptırdı, dileyeni/dilediğini de hidayete erdirdi.⁸⁷

⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân'il-Azîm*, 4/600.

⁸¹ Mukatil bin Süleyman, *Tefsîrü Mukatil bin Süleyman*, 2/485; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân'il-Azîm*, 4/600; Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 5/171; Karaman vd, *Kur'ân Yolu*, 3/437.

⁸² Şûrâ, 42/8.

⁸³ Karaman vd, *Kur'ân Yolu*, /731.

⁸⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 21/505; Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 4/438.

⁸⁵ Zuhrûf, 43/30.

⁸⁶ Zuhrûf, 43/31.

⁸⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/211.

3.2. Tek Ümmet/امة واحدة ve Tek Allah'a Kulluk

İlk peygamber Hz. Adem'den itibaren insanlar kesintisiz bir şekilde tevhide çağrılmış ve hayatın tevhit ilkesi etrafında şekillenmesi teklif edilmiştir. İtikadı, ibadeti, ahlâkî ilkeleri, hukuk sistemi vb. hususlardan toplumsal şekillenişe varana kadar tevhit eksenli bir yapılanma söz konusu olmuştur. Bu yüzden müfessirlerin çoğu ilahî dinlerin tamamının adının İslâm/Tevhit olduğu inancından hareketle bu ayetlerdeki ümmet sözcüğünü İslâm'ın bizzat kendisi olan *ed-dîn* manasında,⁸⁸ *tek bir ümmet/واحدة* ifadesini de *tek bir din/İslâm/Tevhid topluluğu* olarak tanımlamışlardır.⁸⁹ Nitekim risalet zincirinden ve onların verdikleri tevhit mücadelesinden bahseden bir bağlamda uluhiyette, dinde, risalette ve ubudiyette/kullukta tevhide vurgu yapan ayet şu şekildedir; “Şüphesiz bu (İslâm), tek ümmet (din) olarak sizin ümmetiniz (dininiz)dir. Ben de sizin Rabbinizim. Onun için sadece bana kulluk edin. (Oysa insanlar) işleri (dinleri) konusunda parça parça oldu.”⁹⁰ Ayet adeta “ey insanlar Ben sizin Rabbinizim, benim dışımda ibadet ettiğiniz ilahlara, putlara ve diğer varlıklara değil sadece bana kulluk ediniz.”⁹¹ diyerek bütün insanlığı Tevhide çağırılmaktadır.

Bazı müfessirler ayette vurgu yapılan tek bir ümmet sözcüğüyle tevhidin sınırlarına dili de sığdırarak dininiz, milletiniz, yolunuz tek bir din, tek bir millet, tek bir yol/sünnet⁹² olduğu gibi “*diliniz de tek bir dil*”dir şeklinde anlamışlardır.⁹³ Görüldüğü gibi ümmet kavramının din, millet, yol ve dil gibi insanların etrafında toplandığı şeyleri kapsadığı ifade edilmekte, buradan hareketle tek ümmet denildiğinde ise bütün bu zikredilenler hususunda tek ve aynılığın söz konusu olduğu bir toplum kastedilmektedir. Ancak *dilde* maksadın; belli bir insan topluluğuna ait sesli göstergeler dizgesi değil o toplumun sahip olduğu inanç ve değerleri ifade eden temel, ortak ilke ve kavramlardır. Bir başka ifadeyle kastedilen din dili veya kültür dili olsa gerektir.

Yukarıda zikredilen ayetin baş tarafı tevhide vurgu yaparken son kısmı ise; *insanlar dinlerini parça parça edip ayrılığa/ihtilafa düştüler* şeklindeki ifadeler

⁸⁸ Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 11/338-339.

⁸⁹ Yahya bin Sallâm bin Ebî Sa'lebe et-Teymî, *Tefsîrü Yahya bin Sallâm*, thk. Hind Şelebî, (Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004), 1/340; Taberî, *Cami'u'l-Beyan*, 18/523; Matûridî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 7/373-374; Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 11/338-339; Karaman, vd., *Kurân Yolu*, 3/698.

⁹⁰ Enbiyâ, 21/92-93.

⁹¹ Taberî, *Cami'u'l-Beyan*, 18/523.

⁹² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'an'il-Azîm*, 5/371.

⁹³ Matûridî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 7/473.

vahdetin zıddı olan dinde ihtilaf ve tefrikaya düşmenin tevhit ilkesinden ayrılıp peygamberlere muhalefet etmek, Allah'a ortak koşmak anlamına geleceğine işaret etmektedir.⁹⁴ Yani ayet, eğer sizler tefrikaya düşer, muhalefet ederseniz hakka karşı gelen kimseler tarafına geçmiş olur ve bu hak dine mensup olan kimseler olmaktan çıkarsınız.⁹⁵ Zira sizin tek geçerli hüccetiniz, mazeretiniz tek olan bu din/bu ümmet üzere olmanızdır.⁹⁶ Ancak insanlar zamanla Allah'ın çağırıldığı ve emretmiş olduğu bu dinden ayrılıp tefrikaya düştüler, hizip ve mezheplere ayrıldılar, Yahudileştiler, Hristiyanlaştılar putlara ibadet ettiler sonra da Allah (c.c.) bu ayetle bütün bu din mensuplarının dönüşlerinin kendisine olacağını ve onları sürekli gözetlediğini onlara haber verdi.⁹⁷ Ayetten, tek din/tek millet/tek ümmet üzere olan bu ümmet diğer önceki ümmetler gibi ayrılığa, tefrikaya düşen bir ümmet olmadığı anlaşılmaktadır.⁹⁸ Zira ayrılık ve tefrika peygamberlerin, mü'minlerin ve sizin üzerinde bulunduğunuz bu yol ve gidişatın/tek bir ümmet⁹⁹ *امة واحدة*'in vasıflarından değildir. Nitekim bu doğrultuda başka bir ayette şöyle buyurulmaktadır; "*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.*"¹⁰⁰

Tek ümmet olmaya ve tek Allah'a kulluğa çağıran bir diğer ayet ise ihtilaf ve tefrikaya düşenlerin kendi yanlarında bulunanla yani parçalanmış hale getirilen dinle övünmeleri ilavesiyle gelmiştir. Şöyle ki; "*Şüphesiz bu (İslâm), tek bir din olarak sizin dininizdir. Ben de Rabbinizim. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının. (İnsanlar ise, din) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Her grup kendinde bulunan ile sevinmektedir.*"¹⁰¹ Bu ayet, öncesiyle birlikte değerlendirildiğinde peygamberler zincirinin bir tamamlayıcısı mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰² *Ey peygamberler topluluğu* ifadesiyle tek Rabb'i kabullenişin doğal yansıması olarak tek ümmet'in anlam alanı içerisinde yer alan tek din, tek millet, tek yol ve tek dil gibi unsurlara tek kaynaktan beslenen resuller/risalet zinciri de dahil edilmiştir. Ayrıca buradaki hitap bütün peygamberlere dolaylı ve manevî açıdan yapılmış olsa da¹⁰³ vahyin peygamber olarak son muhatabı Muhammed

⁹⁴ Karaman vd, *Kur'ân Yolu*, 3/698.

⁹⁵ Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/338-339.

⁹⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve l'râbühü*; 3/404.

⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 18/523.

⁹⁸ Maturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 7/373-374.

⁹⁹ Mukatil bin Süleyman, *Tefsîrü Mukatil bin Süleyman*, 3/92.

¹⁰⁰ Ali İmrân, 3/105.

¹⁰¹ Mü'minûn, 23/52-53.

¹⁰² Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 5/316.

¹⁰³ Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/128; Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, 5/316.

(a.s.) olduğundan dolayı gerçekliği olan odur ve asıl hitap da onadır.¹⁰⁴ Zincirin son halkası mesabesinde olan Muhammed (a.s.) “*Biz peygamberler topluluğu, anaları bir kardeşleriz. Dinimiz birdir.*” şeklindeki ifadesiyle değişik peygamberlerin farklı şeriatlarla gelmelerinin asıl amacının insanların eşi ve benzeri olmayan tek olan Allah’a kul olmalarını sağlamak olduğunu kastetmektedir.¹⁰⁵

Ayetin devamındaki “...Her grup kendinde bulunan ile sevinmektedir.” cümlesi insanlığın bir önceki ayette¹⁰⁶ bahsedilen *ihtilaf ve tefrikaya düşme* halinden daha vahim bir duruma, daha ileri derecede bir sapkınlığa düştüğüne işaret etmektedir.¹⁰⁷ Ayette geçen tefrikaya düşenlerle kastın geçmiş toplumlar olduğu gibi ayetin indiği dönemdeki Mekke toplumunun olduğu da muhtemeldir. Zira onların da tek olan dinlerini/ümmetlerini ayrı ve farklı dinlere böldükleri ifade edilmektedir.¹⁰⁸ Öteden beri süregelen bu ihtilaf ve tefrika sonucu ayrılıkların yaşandığı, hizip ve grupların çoğaldığı, her bir grup üzerinde bulunduğu hali ve mezhebi hak zannederek ona tabi olmakla yetinmediği gibi onunla övünmeye başladığı zikredilmektedir.¹⁰⁹ İşte insanların içerisine düştükleri tam da bu durum ayetlerde açıkça kınanmıştır.¹¹⁰ Bahsedilen bu bölünmüşlük Hz. Peygamber döneminde de yaşanıyordu. Mekke toplumu ataları olan Hz. İsmail’in tevhit inancından uzaklaşmış değişik put ve putperestlik türleri üretmişlerdi. Ayetin devamında “*Şimdi sen onları bir süre için gafletleri içinde kendi hallerine bırak.*”¹¹¹ şeklindeki ifade artık Mekke toplumunun sürdürdükleri bu putperestliğin sonunun geldiğini haber vermektedir. Nitekim ayetin nazil oluştundan kısa süre sonra Medine’ye hicretin gerçekleşmesiyle Müslümanların bağımsızlıklarını ilan edişleri şirk ve putperestlik için sonun başlangıcı olmuştur.¹¹²

3.3. Tek Ümmet/ امة واحدة Küfür İlişkisi

“Tek Ümmet” ifadesi Kur’an’da “küfür çizgisinde birleşme, küfür üzere olma, küfür topluluğu” anlamlarında şu şekilde kullanılmıştır: “*Eğer bütün insanlar (kâfirlere verdiğimiz nimetlere bakıp küfürde birleşen) bir tek ümmet olacak*

¹⁰⁴ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 5/316.

¹⁰⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/371.

¹⁰⁶ Enbiya, 21/92-93.

¹⁰⁷ Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 12/128.

¹⁰⁸ Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 12/128.

¹⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/477-479.

¹¹⁰ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 5/318.

¹¹¹ Mü'minûn, 23/54.

¹¹² Karaman vd, *Kur'an Yolu*, 4/28-29.

olmasalardı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine çıkacaklarını merdivenler yapardık.”¹¹³ Ayette küfür ve tek ümmet ilişkisi dünya metaı üzerinden işlenmektedir. Zira ekonomik ve dünyevî çıkarlar her dönemde kimi zayıf iman sahiplerinin seyrini küfre yönlendirmiştir tıpkı münafıklarda olduğu gibi. Buradaki küfür üzere tek ümmet olma insanlara verilen rızık ve dünyalıkla ilişkilendirilen bir kullanımdır. Ayette bir taraftan dünyanın değersizliğine veciz bir şekilde işaret edilmiş, diğer taraftan da insanların rızıklarının dağılımının Allah'a ait olduğu ve onu dilediği şekilde taksim edeceği bildirilmiştir. Nitekim başka bir ayette bu durum daha açık bir şekilde ifade edilmiştir; “Allah, kullarından dilediğine bol rızık verir ve (dilediğine) kısar. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”¹¹⁴ Ancak Allah (c.c.) insanlara rızık verirken müminleri imanları miktarınca rızıklandırmadığı gibi kafirleri de küfürleri miktarınca rızıklandırmamaktadır. O dünyadaki rızıkı amelin miktarıyla hesaplamazken ahiretteki rızıkı ise amelin miktarı ve kendi lütfuyla ilişkilendirmiştir.¹¹⁵ Zira dünya bir imtihan yurdu olduğundan imtihan yurdunda da insanların nimetleri hak edip etmediklerine bakılmamaktadır. Ahiret ise ödül/ceza yurdu ya da mutlak adaletin tecelligâhı olduğundan verilen her şey tamamen hak etmenin karşılığıdır.¹¹⁶

Görüldüğü gibi ayet Mekkeli müşriklerin değeri asalet ve servete atfetmelerine itiraz ettiği gibi günümüzde de kapitalizm ve sekülerizmin değerlerini merkeze alan insanogluna zenginlik ve fakirliğin, sosyal statü bağlamında makam sahibi olup olmamanın, dünyevî ve ekonomik kriterlerin esas alındığı bir ölçekte başarılı ve başarısız olmanın, aynı kriterlere göre kazanmak ve kaybetmek gibi kavramların yeniden tanımlamasını teklif etmekte, bu bağlamda yepyeni ve farklı kriterler sunmaktadır. Allah katında geçici dünya nimetlerinin bir kıymeti yoktur, bunları elde etmiş olmak Allah sevgisini kazanmış olmanın ispatı değildir. O sevdiğine dünyayı ve yeryüzünde iktidar olmayı verdiği gibi sevmediklerine de vermektedir.¹¹⁷ Dolayısıyla iyi ve başarılı olmanın zikredilen dünyevî ve ekonomik değerlerle alakalı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Buna mukabil yüksek sınıflar için sürekli bir yücelme, düşük tabakalar için de devamlı bir düşüş söz konusu değildir. İnsanoğlunun ihtiyaç ve maslahatlarının ikmal edilmesinde insanlar arasında anlayışların, yetenek ve kabiliyetlerin,

¹¹³ Zuhrûf, 43/33.

¹¹⁴ Ankebût, 29/62.

¹¹⁵ Zeccâc, Me'âni'l-Kur'ân ve l'râbühü, 1/282.

¹¹⁶ Matûridî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, 1/563.

¹¹⁷ Karaman vd, Kur'ân Yolu, 4/775-776.

kudretlerin, çaba ve gayretlerin farklılığı açıktır. Bu rabbanî bir yücelme veya aşağılanma olmadığı gibi fitrî bir durumdur.¹¹⁸

Bu çerçevede ayette, eğer rızık hırsı ve dünya sevgisi insanların kalplerine ve zihinlerine hakim olmayacak, onları şirke ve küfre götürmeyecek olsaydı kafirlerin evlerinin tavanlarının ve merdivenlerinin altın ve gümüşten yapılacağına vurgu yapılmıştır.¹¹⁹ Eğer insanlar bolca rızık sahibi olabilmek için kalplerindeki zayıf imanlarından dolayı küfre dönmeyecek, hayrın ve mutluluğun kaynağının küfür ve kafirler olduğuna inanmayacak, dünyalık mal ve makamın Allah'ın sevgisinin delili olduğuna inanarak küfür üzere tek ümmet olmayacak olsalardı; zenginliğin sembolü olan altın ve gümüş bütünüyle onlara verilerdi. Böylece kafirler umduklarının en üst zirvesine ulaşırlardı.¹²⁰ Nitekim Peygamber de (a.s.) bir hadislerinde "Eğer dünya Allah nazarında sivi sineğin kanadı kadar bir değer taşıyaydı, tek bir kafire dünyadan bir yudum su içirmezdi."¹²¹ buyurarak dünyanın ancak bir sivrisineğin kanadına eş değer bir kıymetinin olduğunu belirtmiştir.

Altın ve gümüşün belirleyiciliği sadece kafirler için söz konusu değildir. Altın ve gümüş Müminlerin olduğunda insanlar bu defa imana yönelirlerdi. Altın ve gümüşün kafirlerin olduğunda insanların küfre meylettiği gibi.¹²² Her iki halde de imanın sahih olmadığı açıktır. Kulların fiillerinde dolaylı da olsa bir icbar/zorlama söz konusu olmamalıdır. Zira altın ve gümüş gibi dünyevî teşviklerle dolaylı da olsa kahır/zorlama halinde edilen bir iman sahih değildir. Ancak irade özgürlüğüyle yapılan bir seçim esas olandır¹²³ ve bir anlam ifade etmektedir. Allah dileseydi iman edinceye kadar onlara mucizeler indirerek bunu yapardı. Yani bir şekilde iman etmelerini sağlardı.¹²⁴ Yapması halinde irade hürriyeti devre dışı kalacağı için yapmadı.¹²⁵ Ayet aynı zamanda Mekkeli müşriklerin alaylı bir şekilde "Şayet Allah dileseydi biz şirk koşmazdık."¹²⁶ , "...Allah dileseydi, hepinizi doğru yola iletirdi."¹²⁷ şeklindeki ifadelerle iman etme-

¹¹⁸ Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, 4/503.

¹¹⁹ Kurtûbî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 16/84.

¹²⁰ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve l'râbühü*, 5/236.

¹²¹ Ebü'l-İsâ Muhammedet-Tirmizî, *Sünen*, (İstanbul, y.y.,1992), Kitabü'z-Zühhd, Hadis no: 2320.

¹²² Matûridî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 1/325; 7/473; 9/105.

¹²³ Matûridî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 1/325; 6/200.

¹²⁴ Matûridî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 7/473.

¹²⁵ Matûridî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 2/233; 6/197-198.

¹²⁶ En'âm, 6/148.

¹²⁷ Nahl, 16/9.

yişlerinin aldatıcı gerekçesini de iptal edip geçersiz kılmaktadır.¹²⁸ Ayrıca yukarıda zikredilen ayet insanların dünya hayatında itaat ve ibadetle meşgul olmalarının ciddî bir zorluğu ve imtihanı içerdiği mesajını da vermektedir. Aynı zamanda itaatle meşgul olmayla dünya hayatında rahat yaşamayı bir arada tutmanın imkânsızlığına işaret etmektedir.¹²⁹

3.4. Tek Ümmet/وحدة امة İmtihan İlişkisi

Hayatın bir imtihan kurgusu ve nihaî olarak en güzeli gerçekleştirmek üzere inşa edildiği,¹³⁰ gerçeği dikkate alındığında bütün arz ve semavâtın ve bunlar arasında bulunanların yaratılışının imtihan amaçlı olduğu anlaşılmaktadır.¹³¹ Dünya hayatının süs ve cazibeli kılınışının da sınanma amacına yönelik olduğu belirtilmektedir.¹³² Allah(c.)'in insanlara verdiklerinin tamamını imtihan için verdiğinden bahsedilmektedir.¹³³ Bu bağlamda erkekler için kadınlar, kadınlar için de erkekler, altın ve gümüş yığınları, salma atlar, sağmal hayvanlar, arzulanan nitelik ve miktardaki mahsuller dünya hayatının zineti ve imtihanın vasıtaları olarak sıralanmaktadır.¹³⁴ Bütün bunlar mal ve evlat kategorisinde olup, hayır olarak addedilen imtihanın vasıtalarındandır.¹³⁵ Aynı şekilde Allah'ın (c.c.) verdiklerinden olan akıl, ilim, makam, mevki, sosyal statü, güç, karakter, kabiliyet vb. her şey¹³⁶ esas itibarıyla hayırdır/güzeldir ve onların tümü sınanma araçlarıdır.¹³⁷ Bütün bu sayılanları şerre dönüştüren ise, insanın konumu, algısı ve onlarla olan ilişkisinde temel aldığı ahlâk ve zihniyet, onlara sahip olduğu ya da olmadığı andaki tavır ve tutumudur.¹³⁸

Hayatın bütün alanlarında verdiği şeylerle insanoğlunu imtihan eden Allah (c.c.); resulleri aracılığıyla bir lütuf olarak indirmiş olduğu vahiyle ve o vahyin pratik hayatı şekillendiren kısmı olan şeriatıyla/hukuk sistemiyle de insanları sınamaktadır. Bu çerçevede şeriatlar/hukuk sistemleri de bir sınanma aracıdır. Bütün resullerin tevhidin gereği olarak kendi ümmetlerine aynı ilahî

¹²⁸ Matûridî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 1/325.

¹²⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 23/281.

¹³⁰ Mülk, 67/2.

¹³¹ Hûd, 11/7.

¹³² Tâhâ, 20/131; Kehf, 18/7-8.

¹³³ Kehf, 18/46.

¹³⁴ Âl-i İmrân, 3/14; Kehf, 18/7. Bkz: Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, çev: C.Koytak, A.Ertürk, (İstanbul, y.y., 1999), 2/585-586.

¹³⁵ Teğâbun, 64/15; Enfâl, 8/28.

¹³⁶ Esed, *Kur'ân Mesajı*, 2/585-586.

¹³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/2116-2117; Esed, *Kur'ân Mesajı*, 1/265-266.

¹³⁸ Küçük, *Kur'ân'da Toplumsal Sınanma*, 212.

mesajları iletmeleri, aynı kaynaktan beslenmiş olmalarıyla, farklı şeriatlarla imtihana tabi tutulmaları arasında bir çelişki de söz konusu değildir. Zira bir taraftan tefrikayı reddeden,¹³⁹ dinlerini parça parça edenleri kınayan,¹⁴⁰ dinlerini dosdoğru tutup onda ayrılığa düşmemeyi emreden¹⁴¹ ayetler dinin asıllarıyla, itikadi/düşünsel tarafıyla ilgili olduğu ifade edilirken, diğer taraftan her peygambere ayrı bir şeriatın verildiğini,¹⁴² verilen bu şeriatın da bir imtihan vesilesi olduğunu zikreden aşağıdaki ayet ise, dinin fûrûna yönelik hükümler olarak değerlendirilmiştir.¹⁴³ Bu yüzden farklı şeriatların indirilişi ihtiyacı ve güncellemeyi karşılamaya yönelik olup tevhide aykırı bir durum arz etmemektedir. Nitekim farklı şeriatların imtihana konu edildiği Medine döneminde nazil olan kapsamlı ayet şu şekildedir; “(Ey Muhammed!) Sana da o Kitab'ı (Kur'an'ı) hak, önündeki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik. Artık, Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp da onların arzularına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk. Eğer Allah dileseydi, elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman anlaşmazlığa düşmüş olduğunuz şeyleri size bildirecektir.”¹⁴⁴

Kendinden önceki kitapları güvenilen/şahid/koruyucu/müheymin ve tasdik edici/musaddık özelliğiyle indirilmiş olan vahyin son ve evrensel versiyonu Kur'ân, Beni Nadir ve Beni Kureyza Yahudileri arasında Tevrat'ın şeriatının bir aldatma aracı haline dönüştürülmesine işaret etmektedir. Ayet Allah'ın bir imtihan aracı olarak indirdiği şeriatı insanların sosyal ve ekonomik statülerine göre farklı ve hevaları doğrultusunda uygulayan Yahudilerin Peygamberi de aldatma girişimlerine karşı onu uyarmaktadır.¹⁴⁵ İsrailoğullarının kendi şeriatlarıyla imtihanları konusunda tarihsel sürece işaret eden ayet zımında, şayet Allah dileseydi sizin şeriatlarınızı da, dininizi de tek yapardı, sizi hiçbir ihtilafa düşmeyen tek bir ümmet/topluluk haline getirir ve böylece her ümmet için ayrı bir şeriat ve minhâc/yol olmazdı gibi anlamları taşımaktadır. Ancak Allah sizlerden itaat edenlerle isyan edenleri, iyi olanla kötü olanı birbirinden ayırt etmek için sizi indirmiş olduğu kitaplar ve farklı şeriatlarla imtihan ettiği gibi,¹⁴⁶ bir şeriatla diğer bir şeriatı nesh ederek de toplumları imtihana tabi tutmakta-

¹³⁹ Al-i İmrân, 3/103.

¹⁴⁰ En'âm, 6/159.

¹⁴¹ En'âm, 153; Şûra, 42/13.

¹⁴² Casiye, 45/18.

¹⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 12/372-373.

¹⁴⁴ Maide, 5/48.

¹⁴⁵ Mukatil bin Süleyman, 1/482-483; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 12/374-375.

¹⁴⁶ Taberî, *Cami'u'l-Beyân*, 10/389; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/639-640; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 12/373.

dır.¹⁴⁷ Böylece Allah (c.c.) sizlerin, o şeriatlarla amel edip, kulluk ederek tekliflerine boyun eğip eğmediğinizi, şüphelere tabi olmayıp amellerinizi salim bir şekilde yerine getirip getirmediğinizi tespit etmektedir.¹⁴⁸ Zira nihaî dönüş yurdu olan ahiretteki cezalandırma bu tespite göre yapılmaktadır.¹⁴⁹

Yukarıdaki ayet siyak ve sibakıyla birlikte ele alındığında; “...sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik...” ifadesindeki hitabın, kendisine Tevrat’ın indirildiği Hz. Musa’nın, Meryem oğlu İsa’nın ve Hz. Muhammed’in ümmetlerine olduğu gibi zikredilen bu peygamberlere de hitap ettiği görülmektedir. Yani bu peygamberlerin her birinin getirdiği kitapların fûrû açısından farklılık arz eden şeriatlarının olduğu, bu açıdan Tevrat’ın, İncil’in ve Kur’ân’ın kendilerine has şeriatlarından bahsedildiği anlaşılmaktadır. Ayette geçtiği üzere her ümmet için indirilen şeriâtın da “yolun başı, insanların su içmek üzere girdikleri kendisiyle suya ulaşılan yol” anlamından hareketle Allah’ın, mükelleflerin girmelerini emrettiği yol şeklinde bir mana içerdiği, *minhâc* sözcüğünün ise “daimî işleyen açık ve geniş yol” şeklindeki anlamı dikkate alındığında Allah’ın emrettiklerinin bir yaşam biçimine, sünnete dönüşmesimanasında kullandığı ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁰ Ancak Kurtûbî (ö. 671) ayette geçen *şir’a ve minhâc*’la kastedilenin Muhammed’in (a.s.) dini olduğunu ve onun dini ile diğerlerinin nesh edildiğini Mücahid’den (ö. 104) nakletmektedir.¹⁵¹

Görüldüğü gibi kendilerine itaat edilmek üzere gönderilen peygamberlerle¹⁵² birlikte gelen farklı şeriatlar gönderildiği ümmetlerin/toplumların onlara ne kadar uyumlu bir hayat yaşayıp yaşamadıklarının tespit edildiği imtihan araçlarından biridir. Tek din, tek şeriat üzere olmayıp farklı şeriatlara muhatap olan ana damar niteliğindeki bu üç ümmet/dinî topluluk zikredilen şeriatlarla sınanmışlardır. Bu bağlamda son ve evrensel din olan İslam’ın bütün olarak kendisi ve onun şeriatı/hukuk sistemi de kıyamete kadar bütün Müslümanların kendisiyle sınanırları temel imtihan vasıtalarındandır.

3.5. Tek Ümmet/واحدة وامة ve İnsanlık Tarihi

Hem müfessirlerin yoğun olarak üzerinde tartıştıkları hem de tek ümmet ifadesinin içerisinde geçtiği en kapsamlı ayetlerden biri olan Medine’nin son dönemlerinde nazil olan ayet bütün olarak şöyledir: “İnsanlar bir tek ümmet idi.

¹⁴⁷ Maturidî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 3/535.

¹⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 12/373.

¹⁴⁹ Taberî, *Cami’u’l-Beyân*, 10/389; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 12/373.

¹⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 12/372; Kurtûbî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/209.

¹⁵¹ Kurtûbî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/209.

¹⁵² Nisâ, 4/64.

Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında ihtilafa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler apaçık deliller geldikten sonra aralarındaki kıskançlıktan ötürü dinde ihtilafa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenlere üzerinde ihtilafa düştükleri gerçeği izniyle gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.”¹⁵³

Ayette iki yerde geçen *ihtilaf* kelimesinin birincisiyle kastedilenin *fitrî ihtilaf* olduğu yani hayatın karmaşıklığı, insanın insan ve eşya ile ilişkilerindeki belirsizliğinin kastedildiği, bu ihtilafı gidermek için Allah'ın peygamberleri ve kitapları eşyayı kullanım kılavuzu olarak gönderdiği, dolayısıyla insanların *fitrî* bir kaosa karşılaşmamaları için başlangıçta bir tek ümmet olarak Hz. Adem'in yaratıldığı ifade edilmektedir.¹⁵⁴ İkinci ihtilaf ise, insan olmanın gereği olan irade ve sorumluluğun devreye girdiği *dinî ihtilaf*tır.¹⁵⁵ Yani insanların bir tercih sonucu farklı din ve yaşam tarzını benimsemeleridir. Bu da tek bir ümmet/din/yaşam tarzından birden fazla ümmete doğru gidiş sürecinin başlama-sıdır. Bu sürecin başlangıç noktası hususunda “*tek ümmet kavramı*” başlığı altında da zikredildiği üzere farklı görüşler mevcuttur. Daha önce de belirtildiği üzere süreci, Hz. Adem'in oğulları Habil ve Kabil arasındaki öldürme olayının¹⁵⁶ bir küfür sebebi değil, haset ve taşkınlık sebebi olduğunu düşünerek Hz. Nuh'la başlatanlar da olmuştur.¹⁵⁷ Hatta bunun Hz. İbrahim'le başladığını iddia edenler de çıkmıştır.¹⁵⁸

İnsanlığın başlangıçta tek ümmet olduğuna dair yukarıda zikredilen üç görüşten hangisi tercih edilirse edilsin neticede, *ümmeten vâhideten* ifadesi - kaynağı itibariyle farklılık arz etse de- *bir din, tercihe dayalı ve gaye merkezli bir*

¹⁵³ Bakara, 2/213.

¹⁵⁴ Mücahid b. Cebr, el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücahid*, thk: Abdurrahman et-Tahir Muhammed, (Beirut, y.y.,tz), 1/292-293; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 2/347; Nahhâs, *Ma'âni'l-Kur'âni'l-Kerim*, 1/159; Maverdî, *En-Nüketü Ve'l-Uyûn*, 1/271.

¹⁵⁵ Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim*, 211.

¹⁵⁶ Mücahid, *Tefsîru Mücahid*, 1/292; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 6/543; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/ 336.

¹⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 2/349; Nahhâs, *Ma'âni'l-Kur'âni'l-Kerim*, 1/159-160; Maverdî, *En-Nüketü Ve'l-Uyûn*, 1/271; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/255-256; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/372-373; 4/229. Taberî burada dinî ihtilaf sürecini 2/213. ayetin yorumunda Hz. Nuh'la başlatırken, 10/19. ayetin yorumunda, ise bu süreci Hz. Adem'in oğullarıyla başlatmaktadır. Ayrıca Adem'le Nuh arasında on kuşağın/neslin gelip geçtiğini, bunların tümünün Hak şeriat üzere olan nesiller olduğunu, kendilerine on Nebi/Peygamber'in geldiğini İbn Abbas ve Mücahid'den nakletmektedir. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 6/543; 2/349. Benzer ifadeleri (Nahhâs, *Ma'âni'l-Kur'âni'l-Kerim*, 1/159-160; Maverdî, *En-Nüketü Ve'l-Uyûn*, 1/271; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/255-256). birçok müfessir de zikretmektedir.

¹⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/372-373.

yaşam tarzı şeklinde anlaşıldığı ortadadır. Bununla birlikte ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'in tek bir ümmet olarak kabul edilmesinin temelinde soyundan gelen çocuklarını kendi *dini* üzereve dinin toplumsal hayata yansımaları olan *hayırlı bir ahlak* üzere tutması ve bu doğrultuda onlara bir yaşam tarzı sunması yatmaktadır.¹⁵⁹ Ayrıca insanlığın oluşum sürecinde dinsiz ve toplumsal hayattan yoksun yaşaması mümkün de değildir.¹⁶⁰ Dolayısıyla insanlığın vahyin ışığında doğduğu, Allah'ın ona hak ve hakikat yolunu vahyettiği,¹⁶¹ yolunda yürüyebileceği bir din, bir yaşam tarzı bahsettiği gerçeği açıktır. Bu yüzden onun küfür üzere ittifak edip tek ümmet olduğu hiçbir dönem olmamıştır.¹⁶² İşin tabiatı da başlangıçta tek bir ümmet olarak yani Tevhid/İslam üzere olduğunu gerektirmektedir. Bunun dışındaki diğer görüşlerin ise zorlamadan öte gitmediği açıktır.

Dinî ihtilafın kiminle ve ne zaman başladığına dair birbirinden farklı görüşler serdedilirken yukarıda meali verilen ayet sonrası ile birlikte değerlendirildiğinde ihtilafı kastedilenin, gerek geçmiş toplumlarda gerekse ayetin ilk hitap çevresi olan Mekke ve Medine toplumlarında tevhitten sapıp İslâm'ın dışındaki batıl dinleri tercih edişleri ya da kendilerinin farklı inanışları din edişleri şeklinde olduğu da ifade edilmektedir. Zira ayetin sonrasında Allah (c.c.) mü'minlere hitap ederek peygamberleri ve onların getirdiği vahyi/tevhidi tercih etmenin aynı zamanda şiddetli belâ ve imtihanları kaçınılmaz kılacağını zikretmektedir.¹⁶³ Nitekim ayet "...sizden öncekilerin başına gelenler sizin de başınıza gelmediği sürece cennete gireceğinizi mi zannediyorsunuz..."¹⁶⁴ şeklindeki ifadeyle mü'minlerin bu tercihleri sonucu başlarına gelebilecek belâ ve imtihanlara işaret etmektedir. Bu hususta Münafıkların Mü'minlere "...niçin (cihad ederek) kendinizi öldürüyor ve mallarınızı telef ediyorsunuz..." şeklindeki ifadelerine bir cevap niteliği taşıyan başka ayetlerin¹⁶⁵ de nazil olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁶ Aslında Bakara, 213. ayete bir bütün olarak bakıldığında ayetin başta Medine'de ortaya çıkan Münafıklarla birlikte Medine'de var olan bütün inanç gruplarına hitap ettiği anlaşılmaktadır. Ayette adeta ilkin Mekke döneminin ilk evrelerinde Mekke toplumuna hitap ederek başlattığı ve nüzûl sürecinin değişik dönemle-

¹⁵⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 2/348.

¹⁶⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/743.

¹⁶¹ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. M. Han Kayani, vd. (İstanbul, İnsan Yayınları, 1996) 1/167.

¹⁶² Mehmet Vehbi Efendi, *Hülâsâtü'l-Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'ân*, (İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1966), 6/2182-2183.

¹⁶³ Mukatil bin Süleyman, *Tefsîrü Mukatil bin Süleyman*, 1/181-182.

¹⁶⁴ Bakara, 2/214.

¹⁶⁵ Al-i İmrân, 3/142; Tevbe, 9/16.

¹⁶⁶ Mukatil bin Süleyman, *Tefsîrü Mukatil bin Süleyman*, 1/181-182.

rinde ve farklı bağlamlarda tekrar ettiği *tek ümmet* vurgusuyla insanlık tarihine atıfta bulunulup insanoğlunun bu süreçten ders çıkarması istenmektedir.

Hız. İbrahim'in *tek ümmet* olarak Kur'ân'da zikredilmesi dikkate şayân bir husustur. Zira Hız. İbrahim Medine döneminde nazil olan Bakara 213. ayetin hitap ettiği bütün inanç gruplarının kendilerini biyolojik ve kültürel olarak izafe ettikleri peygamber bağlamında en yakın tarihsel figürdür. Ayet bu tarihsel figür üzerinden bütün inanç gruplarına tekrar hitap ederek adeta onların kendilerini İbrahim'e izafe edişlerindeki samimiyeti şu şekilde test etmektedir: “*İbrahim gerçekten Allah'a yönelen Allah'a itaat eden bir ümmet/önder idi; Allah'a ortak koşanlardan değildi.*”¹⁶⁷ Ayette *tevhidin özü* olarak tarif edebileceğimiz üç önemli özellikten bahsedilmektedir. Bu özellikler İbrahim'in Allah'a itaat etmesi, O'na yönelmesi ve ortak koşmadan insanları tevhide çağırması olarak belirtilmektedir. Bu yüzden tek başına ümmet olma özelliği Hız. İbrahim'e verilmiştir. Hız.İbrahim bütün hayırlı sıfatları kendinde topladığından, hayrı öğrettiğinden ya da hayır konusunda kendisine uyulan önder olduğundan, etrafında toplanmayı sağladığından, yaşadığı çağda batıl dinlere muhalefet ederek, insanların maksat ve gayelerinden farklı tek bir gaye üzere olduğundan,¹⁶⁸ Hanif olmanın gereği olarak şirkten tevhide yönelip tevhitte ısrarcı/müstakîm ve tevhitte sapmadığından dolayı *tek ümmet* olarak vasıflandırılmış,¹⁶⁹ tek ümmet kavramı adeta Hız. İbrahim'de ete kemiğe bürünmüş, mücessem hale gelmiştir.

İlk insan ve ilk peygamber olarak Hız. Adem'in ve Hız. İbrahim'in benimzedikleri inanç sistemi ve ona dayalı olarak ortaya koydukları yaşam tarzı/din ve bu yaşam tarzı üzerinde kalıcı olmaları onların tek bir ümmet olarak nitelendirmelerinin temel sebebidir. Aslında içerisinde *ümmeten vâhideten* kalıp ifadesinin geçtiği, yukarıda farklı bağlamlarda verilen 9 ayet özetle dinin kaynağının ne olduğu, peygamberler ve onların getirdiklerinin neleri kapsadığı, başlangıçta tek bir ümmet olan insanlığın sonradan niçin farklılaştığı gibi soruların cevabını şu şekilde vermektedir;

1-İnsanların başlangıçta tek bir ümmet olduğunu ifade eden ayetler¹⁷⁰ dinin başlangıç ve kaynağının da tek olduğuna dikkat çekmektedir.

¹⁶⁷ Nahl, 16/120.

¹⁶⁸ Ebi Muhammed Abdullah b. Müslim İbni Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, (b.y., y.y, tz), 445; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 7/ 659-661; Sa'lebî, Abdurrahman b. Muhammed b.Mahlûf es-Sa'lebî, *El-Cevâhiru'l-Hisan Fi Tefsiri'l-Kur'ân*, (Beyrut, y.y., tz), 1/164; Maverdî, *En-Nüketü Ve'l-'Uyûn*, 3/218; Kurtübî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/127; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî, *Tefsirü'n-Neseî*, (b.y., y.y, tz),2/275.

¹⁶⁹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. A. Açıkgeç, (Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2000), 214.

¹⁷⁰ Bakara, 2/213, Yunus, 10/19.

2-Peygamberlerin veya onların getirdiği ilahî mesajların tek bir ümmet olarak zikredilmesi¹⁷¹ bütün peygamberlerin değişmez ana mesajları insanlara tebliğ ettiklerine işaret etmektedir.¹⁷²

3-Allah'ın insanları tek bir ümmet üzere kılmadığını bildiren ayetlerde¹⁷³ insanlara veya toplumlara dinde özgür iradeleriyle tercih yapabilme imkanı verildiği,¹⁷⁴ dünya hayatındaki sınanmanın/imtihanın da bu tercihler üzerinden yürüdüğü belirtilmektedir.

Görüldüğü gibi insanoğlu Hz. Adem'le birlikte ortak bir biyolojik/bedensel kökenden geldiği gibi¹⁷⁵ aynı şekilde ortak inanç/din kaynağından beslenmiş olması, insanlığın hayata bakış ve ahlakî değerler açısından da tek bir ümmet/topluluk olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷⁶ Dolayısıyla bu kaynak, beden ve ruh dünyasının aydınlanması itibarıyla ilahî ve tevhidî bir kaynaktır. Ümmeten vâhideten/tek bir ümmet kalıp ifadesinin yer aldığı bu üç kategorik tasnif ilk ve kaba bir bakışla bu kaynağa dikkat çekerek insanlığın tarihsel dinî tecrübesinin öz olarak aynı olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁷ Ayrıca ilkinin Mekke'de sonuncusunun da Medine'de nazil olduğu içerisinde tek ümmet kavramının geçtiği ayetlerle insanlık bu kavramla yeniden tevhide çağırılmaktadır. Kur'ân'ın bu evrensel çağrısı farklı inanç gruplarını da kapsamaktadır. Nitekim farklı inanç gruplarıyla nasıl bir zeminde ve hangi ilkeler etrafında bir araya gelip tek ümmet olmanın çerçevesi aşağıdaki ayetle belirtilmektedir: *"De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin." Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz müslümanlarız."*

4. SONUÇ

Yapılan bu çalışmada şu sonuçlara varılmıştır. Tek ümmet/أمة واحدة ifadesi ilk olarak Mekke döneminde peygamber kıssalarının anlatıldığı bir bağlamda Yunus Suresinde kullanılmıştır. Mekke toplumuna tevhitte saparak farklı tercihlerde bulunan geçmiş toplumların akibetleri hatırlatılmış ve bu akibetten

¹⁷¹ Enbiya, 21/92; Mü'minûn, 23/52.

¹⁷² Nahl, 16/36. Bkz. Esed, *Kur'ân Mesajı*, 2/696.

¹⁷³ Maide, 5/48; En'am, 6 /35; Hûd, 11/118; Nahl, 16/93; Secde, 32/13.

¹⁷⁴ Çalışkan, *Kur'ân'da Din Kavramı*, 107.

¹⁷⁵ Nisa, 4/1; En'am, 6/98; A'râf, 7/189.

¹⁷⁶ Esed, *Kur'ân Mesajı*, 1/61-62.

¹⁷⁷ Çalışkan, *Kur'ân'da Din Kavramı*, 107.

ibret almaları istenmiştir. Değişik dönem ve bağlamlara serpiştirilerek kullanılan tek ümmet ifadesinde esas olanın tevhide çağrı olduğu görülmüştür. Nihâî olarak Medine döneminde farklı inanç gruplarına da hitap eden son ayette ise insanlık tarihine atıfta bulunularak tek ümmet olabilmenin asgari çerçevesi belirlenmiştir.

Ayetlerde geçen tek ümmet sözcüğünü tevhidi merkeze alarak anlamlandırmaya çalışan müfessirlerin bir kısmı tevhidin sınırlarına dili de sığdırarak *tek ümmet* ifadesinden *tek bir din, tek bir millet, tek bir yoll/sünnet, tek bir toplum ve nihayet tek bir dili* de anlamışlardır. Ancak *dilde* maksadın; belli bir insan topluluğuna ait sesli göstergeler dizgesi anlamındaki dil değil din dili veya kültür dili olduğu anlaşılmıştır.

İnsanların başlangıçta tek bir ümmet olduğunu ifade eden ayetler dinin başlangıç ve kaynağının da tek olduğuna dikkat çekmektedir. Peygamberlerin veya onların getirdiği ilahî mesajların tek bir ümmet olarak zikredilmesi bütün peygamberlerin değişmez ana mesajları insanlara tebliğ ettiklerine işaret etmektedir. Şeriatlarının farklı olması ise peygamberlere gönderilen şeriatların/hukuk sistemlerinin insanların hayatında kesintisiz ve kaçınılmaz bir süreç olan imtihanın en başat araç ve vasıtalarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Allah'ın insanları tek bir ümmet üzere kılmadığını bildiren ayetlerde insanlara veya toplumlara dinde özgür iradeleriyle tercih yapabilme imkanı verildiği, dünya hayatındaki sınanmanın/imtihanın da bu tercihler üzerinden yürüdüğü belirtilmektedir.

Allah katında dünyanın itibarsızlığına ve insanların bu tür itibar edilmeyen nesnelere yüzünden asıl bekâ yurdu olan ahiretlerini yitirdiklerini vurgulayan ayette dünyevileşmenin ve seküler ölçülerin merkeze alınmasının insanlığın en kadim hastalıklarından biri olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu durum çok çarpıcı bir varsayım ile gündeme taşınmıştır. "*Şayet insanlar küfür üzere tek ümmet olmayacak olsalardı kafirlerin evlerinin tavanlarını ve merdivenlerini altın ve gümüşten yapardık...*" şeklindeki ayetten altın ve gümüşün dolaylı da olsa zorlayıcı bir unsur olduğu zikredilmiş, bu durumun müminler için de olduğu belirtilerek altın ve gümüşün kimde ve nerede olursa insanların oraya yönelebilecekleri ifade edilmiştir. Bunun ise imtihan sürecini olumsuz etkileyen bir faktör olabileceğinden hareketle altın ve gümüşün/dünyalığın iman veya küfürle, başarı ve başarısızlıkla direkt ilişkili olmadığı tespit edilmiş ve bunun bir imtihan vesilesi olduğunun göz ardı edilmemesi gerektiği anlaşılmıştır.

İnsanoğlunun Hz. Adem'le birlikte ortak bir biyolojik/bedensel kökenden geldiği gibi aynı şekilde ortak inanç/din kaynağından beslenmiş olduğu, insanlığın hayata bakış ve ahlakî değerler açısından da tek bir ümmet/topluluk olma-

sı gerektiği insanlığı besleyen bu kaynağın, beden ve ruh dünyasının aydınlanması itibariyle ilahî ve tevhidî bir kaynak olduğu açıktır. Aslında vahyin bütün zamanlarda insanlığı bu kaynağa çağırdığı dolayısıyla modern insanın da yalnızlığını, çıkmazını bu kaynakla çözebileceği ancak dil ve üslubun modern muhayyileye hitap edecek bir güncellenme ihtiyacı içerisinde olduğu araştırmacıların dikkatini muciptir.

5. KAYNAKÇA

- Abdulkaki, Muhammed Fuâd. *El-Mu'cemü'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul, 1990.
- Alûsî Mahmud Ebu'l-Fadl. *Ruhu'l-Ma'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Beyrut, tsz.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *Sıhah*, Kahire, 1982.
- Çalışkan, İsmail. *Kur'ân'da Din Kavramı*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, Kahire, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1383.
- Ebü'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî. *el-Külliyat*, Beyrut, 1993.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*, çev: C. Koytak, A. Ertürk, İstanbul, 1999
- Ezherî, Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Luğa*, Kahire, 1967.
- Ezherî, Muhammed bin Ahmed el-Herevî Ebu Mansûr. *Tehzîbü'l-Luğa*, Beyrut, Daru'l-İhyâ, 1422/2001.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. A. Açıkgenç, Ankara, 2000.
- İsfahânî, Ebü'l-Kasım Hüseyin bin Muhammed Râğıp. *Tefsîrür-Râğıp el-İsfahânî*, thk. Muhammed Abdulaziz Besyûnî, Tanta, Külliyyetü'l-Âdâp, 1420/1999.
- İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed Rağıp. *El-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, Beyrut, tsz.
- İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed bin el-Hasan el-Ezdî. *Cemheretü'l-Luğa*, thk. RemzîMünîrBa'lebekkî, Beyrut, Daru'l-İlim, 1407/1987.
- İbn Faris, Liebi Hüseyin. *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, Beyrut, y.y., tz.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, İstanbul, y.y., 1985.
- İbn Kuteybe, Ebi Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, y.y., tsz.
- İbn Manzur, Cemâlüddin Muhammed. *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, y.y., 1990.
- İbni Manzûr, Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebu'l-Fadl Cemaleddin el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrîkî. *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, Dâru Sadr, 1414/1993.
- Kalemûnî, Muhammed Reşid bin Ali Raza bin Muhammed Şemsüddin bin Muhammed Bahâuddin bin Monla Ali. *Tefsîrü'l-Kur'ân'il-Hakîm*, b.y.y., el-Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeli'l-Kütüb, tsz.
- Karaman, Hayrettin. vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara, DİB Yayınları, 2007.

- Kılıç, Sadık. *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim*, İzmir, 1993.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Ebî Bekr bin Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmî'l Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısıryye, Kahire, 1964/1384.
- Küçük. Ahmet. *Kur'ân'da Toplumsal Sınanma*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2007.
- Maturîdî, bin Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd Ebû'l-Mansûr. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Basallûm, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Maverdî, Ebî'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *En-Nüketü Ve'l-Uyûn (Tefsîrû'l-Maverdî)*, Beyrut, y.y.,tz.
- Mehmet Vehbi Efendi, *Hülâsâtü'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, İstanbul, Üçdal Neşriyât, 1966.
- Mevdûdî, Ebû'l-Ala. *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. M. Han Kayani, vd., İstanbul, 1996.
- Muhammed Amimü'l-İhsân el-Müceddidî el-Bereketî. *et-Ta'rifâtü'l-Fıkhiyye*, Beyrut, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Mukatîl bin Süleyman, Ebu'l-Hasan bin Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîrû Mukatîl bin Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şahhâte, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.
- Mukatîl bin Süleyman, Ebu'l-Hasan bin Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîrû Mukatîl bin Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şahhâte, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.
- Mücahid bin Cebr, EbûHaccâc el-Mekkî el Mahzûmî. *Tefsîrû Mücahid*, thk. M. Abdussemam Ebû'n-Nîl, Mısır, Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, tz.
- Nahhâs, İmam Ebî Cafer. *Ma'âni'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mekketü'l-Mükerreme, y.y., 1409.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Tefsîrû'n-Nesefî*, b.y., y.y, tz.
- Razî, Fahrüddin. *Et-Tefsîrû'l-Kebîr (Mefatihü'l-Çayb)*, Beyrut, y.y., 1997.
- Razî, Muhammed ibn Ebî Bekir ibn Abdulkadir. *Muhtârû's-Sihah*, Kahire, y.y., 2000.
- Sa'lebî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf. *El-Cevâhiru'l-Hisan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, y.y., tz.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*, Mekke, y.y., tz.
- Sezen, Yümni, *İslâm Sosyolojisine Giriş*, İstanbul, Turan Kültür Vakfı, 1994.
- Süyûtî, Abdurrahman bin Ebî Bekir Celaledin. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, el-Heyetü'l-Mısıryyeli'l-Küttâb, 1394/1974.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *El-Cevâhiru'l-Hisan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, y.y., 1992.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî. *Keşşâfû Istîlâhâtî'l-Funûn*, Beyrut, y.y., 1996.
- Tirmizî, Ebû'l-İsâ Muhammed. *Sünen*, İstanbul, y.y., 1992.
- Yahya bin Sallâm bin Ebî Sa'lebe et-Teymî. *Et-Tesârif*, Tunus, y.y., 1980.
- Yahya bin Sallâm bin Ebî Sa'lebe et-Teymî. *Tefsîrû Yahya bin Sallâm*, thk. Hind Şelebî, Beyrut, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Yakıt, İsmail. "Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (1994), 1-25.

Yaman, Ahmet. "Kur'ân'da Yasamanın Arka Planı olarak Ahlâk", *Kur'ân'da Ahlâkî Değerler Sempozyum*, Konya, 2006.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, Eser Neşriyat, 1982.

Zebîdî, Muhammed bin. Muhammed bin Abdurrezzak el-Huseynî Ebu'l-Feyz Murtaza. *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs*, b.y., y.y., tz.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm bin es-Serîbes-Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî. Beyrut, Alemü'l-Kütüb, 1408/1988.

Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşaf, an Hakaiki't-Tenzîl*, Beyrut, 1986.